

Ольга Голдованська

старша наукова співробітниця
науково-дослідного відділу
«Історія незалежної України»,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Olha Holdovanska

Senior Research Fellow,
Research Department «History of Independent Ukraine»,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

**ДОКУМЕНТАЛЬНО-РЕЧОВІ МАТЕРІАЛИ ВИСТАВКИ
«БОРТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ. ТВОРЦІ. ЕПІЗОДИ»
В НАЦІОНАЛЬНОМУ МУЗЕЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**DOCUMENTARY AND TANGIBLE MATERIALS FROM THE EXHIBITION
«STRUGGLE FOR INDEPENDENCE: CREATORS AND EPISODES»
AT THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE**

Анотація

У публікації розглянуто унікальні матеріали з фондової колекції Національного музею історії України, що були представлені 2023 року на виставковому проєкті, присвяченому 32-й річниці Незалежності України «Боротьба за незалежність. Творці. Епізоди». На виставці експонуються особисті речі й документи борців за незалежність України – шістдесятників і дисидентів: В'ячеслава Чорновола, Патріарха Володимира (Романюка), Валерія Марченка, Опанаса Заливахи, Левка Лук'яненка, Ірини Сенік, Галини Севрук, Михайла Гориня, Анатолія Лупиноса, Олеся Шевченка, Василя Стуса.

Ключові слова:

Національний музей історії України, шістдесятники, дисиденти, дисидентський рух, В. Чорновіл, Патріарх Володимир (Романюк), В. Марченко, О. Заливаха, Л. Лук'яненко, І. Сенік, Г. Севрук, А. Лупиніс, О. Шевченко, В. Стус, Клуб творчої молоді «Сучасник», «Лист-протест 139-ти», Українська Гельсінська група, Відродження Української автокефальної православної церкви, спротив русифікації, Народний рух України, перепоховання В. Стуса, Ю. Литвина, О. Тихого, Українська республіканська партія, «Українська хвиля», Союзний договір, Акт проголошення незалежності України.

Abstract

The publication examines unique materials from the collection of the National Museum of the History of Ukraine, which were presented in 2023 as part of an exhibition project dedicated to the 32nd anniversary of Ukraine's Independence «Struggle for Independence:

Creators and Episodes». The exhibition features personal belongings and documents of Ukraine's independence fighters – the Sixtiers and dissidents: Viacheslav Chornovil, Patriarch Volodymyr (Romaniuk), Valerii Marchenko, Opanas Zalyvakha, Levko Lukianenko, Iryna Senyk, Halyna Sevruk, Mykhailo Horyn, Anatolii Lupynis, Oles Shevchenko, Vasyl Stus.

Keywords:

National Museum of the History of Ukraine, Sixtiers, dissidents, dissident movement, V. Chornovil, Patriarch Volodymyr (Romaniuk), V. Marchenko, O. Zalyvakha, L. Lukianenko, I. Senyk, H. Sevruk, A. Lupynis, O. Shevchenko, V. Stus, Creative Youth Club «Suchasnyk», «Protest Letter of the 139», Ukrainian Helsinki Group, Revival of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, resistance to Russification, People's Movement of Ukraine, reburial of V. Stus, Y. Lytvyn, O. Tykhyi, Ukrainian Republican Party, «Ukrainian Wave», Union Treaty, Act of Declaration of Independence of Ukraine.

Метою статті є дослідження особистих історій найяскравіших представників покоління шістдесятників і становлення дисидентського руху в Українській РСР на прикладі музейних предметів з фондової колекції, що експонуються на виставці «Боротьба за незалежність. Творці. Епізоди».

24 лютого 2022 року розпочалося повномасштабне вторгнення росії на територію України. Робота всіх музейних закладів змінилася. Музейним працівникам довелося здійснити демонтаж постійних експозицій, щоб уберегти музейні предмети від можливого знищення. Одні музеї тимчасово закрилися, інші через певний час розпочали працювати як платформи для виставкових проєктів. Саме у форматі виставок функціонує Національний музей історії України (далі НМІУ), відновивши свою діяльність у травні 2022 року. За традицією, щороку до Дня Незалежності України в музеї відкривалися виставки, присвячені найважливішим подіям з історії становлення нашої держави. У різні періоди історії

тривала боротьба за незалежність. Кожна епоха мала власних героїв. Яскравими представниками боротьби за незалежність України у другій половині 20 ст. стали шістдесятники й дисиденти, які виступили на захист української ідеї, боролися з тоталітарною радянською системою, розповіли світові про злочини радянської влади проти людського життя та гідності. Саме ці люди ціною власного життя виборювали нашу самостійність.

До 32-ї річниці Незалежності України (24 серпня 2023) у НМІУ було відкрито виставковий проєкт, що отримав назву «Боротьба за незалежність. Творці. Епізоди». З початку російсько-української війни це друга виставка, присвячена темі незалежності, яку представили в музеї (перша – «Прапори незалежності», відкрита 23 серпня 2022 року). На виставці експонуються унікальні матеріали, які раніше зберігалися у фондовій збірці НМІУ та які свого часу відкомплектували працівники означеної музейної установи. Певні матеріали

передали безпосередні учасники подій 1960–1990-х років або представники їхнього найближчого оточення. Комплектуванням матеріалів, пов'язаних із національно-державним, культурним і духовним життям України другої половини 20 ст., із середини 1980-х рр. займалися наукові співробітники НМІУ, зокрема Олена Черненко, Галина Троненко, Тамара Данілушкіна, Людмила Кириленко, Ірина Мамалига, Наталія Писаревська. Згодом комплектування продовжили Ганна Рафальська, Антон Богдалов, Ірина Пуля, Олександр Лук'янов, Альона Якубець, які збирали персональні комплекси матеріалів представлених на виставці осіб. Свого часу в музеї відбувалися авторські виставки людей, матеріали яких представлені на виставковому проєкті, присвяченому шістдесятникам, а саме: виставки «Галина Севрук. Графіка, кераміка, живопис» (відкрито 20.08.1992-го – закрито у вересні 1999 року); «Левко Лук'янен-

ко. З вірою в незалежність України» (до 90-ї річниці від дня народження діяча; відкрито 23.08.2018-го – закрито 2019 року)¹; «Лідер нації: В'ячеслав Чорновіл» (до 20-ї річниці загибелі; відкрито 25.03.2019-го – закрито 15.04.2019 року); «Анатолій Лупиніс: Життя триває, точиться війна» (відкрито 05.02.2020-го – закрито 2020 року); «Валерій Марченко» (виставковий проєкт «Історичний літопис в експонатах», вересень 2022-го).

Історію становлення шістдесятництва, дисидентського руху та його найяскравіших представників висвітлено у працях Радомира Мокрика², Василя Овсієнка³, Івана Дзюби⁴, Євгена Сверстюка⁵, Вахтанга Кіпіані⁶, Дмитра Стуса⁷, Олени Лодзинської⁸, Тараса Романюка⁹, Олега Дорошенка¹⁰, Богдана Мисюги¹¹, Миколи Плахотнюка¹², Володимира Шовкошитного¹³, Світлани Кириченко¹⁴, Михайлини Коцюбинської¹⁵, Станіслава Чернілевського¹⁶, Василя Деревінського¹⁷, Людмили Огнєвої¹⁸, Марини Болі-

¹ Пуля І., Лук'янов О. Документально-речові матеріали виставки «Левко Лук'яненко. З вірою в незалежність» у Національному музеї історії України // Науковий вісник НМІУ. Збірник наукових праць. – Вип. 6. – Київ, 2020. – С. 295–303.

² Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Монографія. – Вид. 4-те. – Київ, 2023. – 416 с.

³ Овсієнко В. Світло людей. Мемуари та публіцистика. У 2 кн. – Кн. 1. – Вид. 2-ге, доп. – Харків, 2007. – 352 с.; фотоіл.; Його ж. Світло людей. Мемуари та публіцистика. У 2 кн. – Кн. 2. – Вид. 2-ге, доп. – Харків, 2007. – 352 с.; фотоіл. (додат. наклад 2007 р. з виправленням).

⁴ Дзюба І. Не окремо взяте життя. – Київ, 2013. – 760 с.

⁵ Сверстюк Є. Блудні сини України. Збірка есеїв, літературно-критичних статей і виступів. – Київ, 1993. – 256 с.

⁶ Дисиденти / Уклад. і передмова В. Кіпіані. – Харків, 2021. – 352 с.

⁷ Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. – Київ, 2005. – 368 с.; іл.

⁸ Лодзинська О. Ув'язнені чорнобривці. – Київ, 2020. – 240 с.

⁹ Романюк Т. Патріарх Володимир, або Спогади про батька. Документальний нарис. – Київ, 2000. – 144 с.

¹⁰ Дорошенко О. Василь Стус. – Харків, 2021. – 121с.; іл.

¹¹ Мисюга Б. Галина Севрук. Альбом-монографія. – Львів–Київ, 2011. – 240 с.; іл.

¹² Плахотнюк М. Коловорот. Статті, спогади, документи. – Київ, 2012. – 510 с.

¹³ Шовкошитний В. Герої народжуються на могилах героїв. – Київ, 2012. – 48 с.

¹⁴ Кириченко С. Птах піднебесний. Спогади про Василя Стуса. – Київ, 2016. – 160 с.

¹⁵ Коцюбинська М. Вітер з України і наші екзистенційні зусилля. – Київ, 2005. – 30 с.

¹⁶ Просвітлої дороги свічка чорна. Перша частина (кінотрилогія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=VYx3gX6r5cA> (дата звернення: 30.12.2023).

¹⁷ Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл: журналіст, борець, державотворець. – Тернопіль, 2013. – 386 с.; Його ж. В'ячеслав Чорновіл: той, що тіло рве до бою. – Харків, 2016. – 496 с.; іл.; Його ж. В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика. – Тернопіль, 2011. – 223 с.

¹⁸ Огнєва Л. Зеківський генерал. – Донецьк, 2009. – 20 с.; іл.; Її ж. Орач – Стус. – Донецьк, 2011. – 32 с.; Її ж. Кассандри за колючим дротом. – Вид. 2-ге, допов. – Київ, 2021. – 106 с.

чок¹⁹. Важливим джерелом є спогади безпосередніх учасників подій, їхні монографії та інтерв'ю, як-от праці В'ячеслава Чорновола²⁰, Левка Лук'яненка²¹, Михайла Гориня²², Богдана Гориня²³, Валерія Марченка²⁴, Ірини Сенік²⁵, Василя Стуса²⁶, Анатолія Лупиноса²⁷.

Шістдесятники стали тим поколінням, яке сформувалося на зламі епох. На XX з'їзді КПСС (14–25 лютого 1956) відбулася подія, що змінила подальший хід історії радянської держави. Останнього дня роботи з'їзду на закритому внутрішньому засіданні перший секретар ЦК КПСС Нікіта Хрущов виголосив промову щодо розвінчання культу особи Йосифа Сталіна («Про культ особи та його наслідки»)²⁸. Ця промова похитнула віру громадян у комуністичну ідеологію, відбулися зміни у світогляді молодих людей, які лише розпочинали доросле життя в тоталітарній державі з назвою Радянський Союз. Молодь почала розуміти, що треба мислити самостійно. Саме під час нетривалої так званої «хрущовської відлиги» зародилася течія української інтелектуальної еліти – шістдесятництво, яка об'єднала нове покоління з чіткою громадянською по-

зицією. Розвиток української мови, літератури, культури й самосвідомості, віра в себе та можливі зміни – ідеї, які обстоювали шістдесятники. Проте із часом ці прагнення стикалися із щосильнішим опором з боку партійного керівництва. Це в подальшому зумовило появу дисидентського руху, представники якого виступали проти загальної русифікації, утисків українського культурного й національного життя, розпочалися протести²⁹. Радянська влада мала придушити ці прояви, тому наприкінці серпня 1965 року відбулися перші арешти представників української інтелігенції, що в подальшому призвело до масових ув'язнень. Проте, незважаючи на багаторічні терміни в таборах, заслання та навіть смерть, радянська система не змогла зламати духу борців за правду й справедливість. Усвідомлення явища дисидентського руху 1960–1980-х років і нині впливає на наше суспільство власне фактом свого існування³⁰. Означена тема є дуже актуальною в сучасних реаліях. Під час російсько-української війни відбувається переосмислення національної ідентичності. Вивчення та розуміння проце-

¹⁹ Боліцок М. В. Дисидентська публіцистика 60-х (на матеріалах творчості Валерія Марченка): дипломна робота / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 1996 р. – 53 с.

²⁰ Чорновіл В. Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»). Збірка матеріалів. – Репр. відт. видання 1968 р. – Львів, 1991. – 336 с. – Вихідні дані оригіналу: Вид. 4-те, допов. і випр. – Перша українська друкарня у Франції, 1968.

²¹ Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертника. – Вид. 2-ге, допов. – Київ, 2006. – 136 с.

²² Горинь М. Запалити свічу / Упоряд. Овсієнко В. – Харків, 2009. – 328 с.; фотоіл.

²³ Горинь Б. Не тільки про себе. Документальний роман-колаж у 3 кн. – Кн. 1: 1955–1965. – Київ, 2006. – 352 с.; іл.; Його ж. Не тільки про себе. Документальний роман-колаж у 3 кн. – Кн. 2: 1965–1985. – Київ, 2006. – 648 с.; іл.; Його ж. Не тільки про себе. Документальний роман-колаж у 3 кн. – Кн. 3: 1985–1990. – Київ, 2010. – 920 с.

²⁴ Марченко В. Листи до матері з неволі / Упоряд. Н. Смужаниця (Марченко). – Київ, 1994. – 500 с.

²⁵ Сенік І. Метелики спогадів. Спогади і взори до вишивання. – Львів, 2003. – 288 с.; іл.

²⁶ Стус В. Листи до сина. – Івано-Франківськ, 2001. – 192 с.

²⁷ Лупиніс А. Гуру вільних радикалів. – Вид. 2-ге. – Київ, 2022. – 208 с.

²⁸ Таємна доповідь Микити Хрущова. Минає 50 років від XX з'їзду КПРС. [Електронний ресурс]: Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/940177.html> (дата звернення: 26.11.2023).

²⁹ Шістдесятники (шістдесятництво) [Електронний ресурс]: Дисидентський рух України. Віртуальний музей. – Режим доступу: <http://museum.khpg.org/1162803362> (дата звернення: 30.12.2023).

³⁰ Дисиденти. Антологія текстів / За ред. О. Сінченка. – Київ, 2018. – С. 4.

су становлення України як незалежної держави 1991 року на прикладі музейних колекцій є одним із методів популяризації сучасної історії.

Виставка «Боротьба за незалежність. Творці. Епізоди» стосується не лише теми висвітлення поняття руху шістдесятництва й зародження дисидентського руху як суспільно-політичної складової історії України. Науковці НМІУ на прикладі особистих історій героїв виставкового проєкту намагалися показати людські долі крізь призму існування радянської тоталітарної держави. Під час підготовки означеної виставки співробітники науково-дослідного відділу «Історії незалежної України» та відділу «Експозиційно-виставкової роботи» дослідили колекційні описи, переглянули музейну картотеку, щоб обрати найцікавіші експонати для подальшого їх показу відвідувачам.

Автором концепції виставки (наказ виставки № 80 від 18.08.2023 року) став завідувач науково-дослідного відділу «Історії незалежної України» Антон Богдалов. Виставка розміщена в експозиційному залі № 25 на третьому поверсі музею. За задумом, виставкову площу було умовно поділено на дві частини – ліву та праву. По краях залу (під стінами) по периметру розміщено дерев'яні стільниці, з'єднані між собою від входу до центру залу та від центру до виходу, водночас розділені між собою за допомогою вертикального банера, що слугує ілюстративно-допоміжним матеріалом. На стільницях встановлено прозорі скляні куби (вітрини), по 11 з кожного боку (разом 22). Кожна вітрина підсвічується за допомогою точкового освітлення, спрямованого на певний експонат для підсилення ефекту важливості. Ліворуч розміщено вітрини, в яких представлено музейні предмети, що ілюструють певний етап із життя наших героїв (біографічні відомості), а саме: політика, громадсько-

го діяча, літературного критика, голови Народного руху України (далі НРУ) В'ячеслава Чорновола; Святійшого Патріарха Київського та всієї Руси-України Володимира (Романюка); журналіста, перекладача, ученого-сходознавця, правозахисника Валерія Марченка; художника-живописця, графіка Опараса Заливахи; громадсько-політичного діяча, письменника, юриста, дипломата Левка Лук'яненка; громадської діячки, поетеси, медсестри, вишивальниці, членкині Організації українських націоналістів (далі ОУН) Ірини Сенік; художниці, керамістки-монументалістки Галини Севрук; одного з лідерів правозахисного й національно-визвольного руху 1960–1990-х років Михайла Гориня; громадсько-політичного діяча, поета, члена УНА-УНСО Анатолія Лупиноса; політичного діяча, журналіста Олеса Шевченка; поета, критика, публіциста та правозахисника Василя Стуса. Праворуч – музейні предмети, що стосуються певних подій із життя згаданих історичних постатей – моментів, які стали знаковими на шляху до незалежності. З-поміж зазначених подій на виставці за допомогою музейних предметів з колекції НМІУ висвітлено діяльність Клубу творчої молоді (далі КТМ) «Сучасник» (1960–1964); «Лист-протест 139-ти» (1968) проти арештів української інтелігенції на прикладі заяви-пояснення Галини Севрук; подано інформацію про діяльність Української Гельсінської групи (далі УГГ) (створено 1976 року); відродження УАПЦ; розглянуто проблеми щодо русифікації в закладах освіти УРСР (1983) на прикладі діяльності Валерія Марченка; створення НРУ; перепоховання праху Василя Стуса, Юрія Литвина й Олекси Тихого (19.11.1989); створення Української республіканської партії (1990); акцію «Українська хвиля» (21.01.1990); протести проти нового Союзного договору та найважливішу подію – Акт проголошення незалежності

України (24.08.1991). Біографічні події не прив'язані до хронологічного відтворення, бо роки народження людей, історії яких представлені на виставці, різняться між собою. Натомість музейні предмети, розміщені у правій частині залу, мають хронологічний принцип побудови для того, щоб правильно висвітлити шлях, пройдений із середини 20 ст. до проголошення Україною незалежності. У центрі залу як символ життя та України розміщено живе дерево, угорі над ним закріплено білі нитки, які тягнуться догори. **(Рис. 1)**

Кожен куб-вітрина обмотаний білими або чорними нитками, що символізу-

Рідна сестра В'ячеслава Чорновола – Валентина Чорновіл, наголосила на важливості збереження пам'яті про шістдесятників. **(Скриншот 1)**

Виступив єдиний живий герой виставки – Олесь Шевченко, який зазначив: «Шістдесятники – ті, чия молодість припала на 1960-ті, чие дитинство, школа починалися зі сталінської епохи. Під час відлиги ці люди прийшли вчитися до університету чи інституту. Вони побачили, що нас обманювали. Вони вирішили говорити тільки правду й відстоювати цю правду. Згодом почали закручувати гайки, карати кожного українця, який усвідомлював, що він українець, який хотів

Рис. 1. Виставка «Боротьба за незалежність. Творці. Епізоди».
Загальний вигляд. НМІУ
(відкрито 24.08.2023 р.)

Рис. 2. Відкриття виставки «Боротьба за незалежність. Творці. Епізоди».
Зліва направо: Олександр Ткачук,
Ірина Пуля, Олександр Лук'янов,
Валентина Чорновіл, Євген Обертас,
Олесь Шевченко, Ольга Голдованська,
Антон Богдалов, Василь Соловей, Віктор
Гребенюк, Сергій Сіренко. 24.08.2023 р.

ють щасливі й трагічні моменти із життя наших героїв та держави загалом. Під стільницями всю площину також обмотано нитками у вигляді павутини.

У своїй статті авторка відразу провводить паралель між розміщеними у вітринах предметами, які розповідають про біографічні історії героїв виставки, та одночасно висвітлюватиме події, пов'язані із цими персоналіями.

На відкриття виставки завітало багато гостей. **(Рис. 2)**

відстоювати права на рідну культуру та мову. Кожного такого вважали "українським буржуазним націоналістом" і ставили на облік у КДБ. У середині 1960-х, у 1972 році відбувалися масові арешти шістдесятників, української інтелігенції. Вони думали, що зупинять рух опору в Україні. Але це було неможливо. Багато поколінь українців зберігали в собі прагнення до свободи та відновлення своєї державності. Це прагнення було пронесено аж до початку 1990-х

років і реалізовано представниками українського народу. Ми зробили те, що житиме у віках. 24 серпня 1991 року нація нарешті досягнула того, чого прагнула багато років». **(Додаток 2)**

Перша історія виставки присвячена В'ячеславу Чорноволу – відомому громадсько-політичному діячу, літературному критику, діячу руху опору, борцю за незалежність України в другій половині 20 ст. Подію, що відбулася 4 вересня 1965 року, називають першою відкритою акцією протистояння тоталітарній владі. Саме цього дня на прем'єрі фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків», показ якого відбувався в кінотеатрі «Україна», В'ячеслав Чорновіл, Іван Дзюба й Василь Стус виступили проти арештів представників української інтелігенції³¹, які розпочалися в УРСР із серпня 1965 року. Діяч був уперше заарештований 1967-го та засуджений до трьох років ув'язнення за статтею 62 ч. 1 КК УРСР «Антирадянська агітація та пропаганда» за укладання документальної збірки «Лихо з розуму», в якій він виклав 20 історій заарештованих «злочинців». Другий арешт відбувся під час операції КДБ «Блок» у січні 1972 року³². Втретє діяча заарештували 1980 року. 25 березня 1999-го В'ячеслав Чорновіл загинув у автокатастрофі на шосе під Борисполем. На виставці експонується сорочка³³, у якій він був того дня. Невдовзі після трагічної події цей предмет до музею передала дружина політика Алена Пашко через Миколу Степаненка – голову Київського міського проводу НРУ. Виготовлена із шовкової тканини з домішками синтетич-

них волокон, сорочка білого кольору із сіро-зеленими вертикальними смугами, ліворуч на рівні грудей нашито кишеню прямокутної форми; рукава довгі, на манжетах застібка на один ґудзик. Уся сорочка в численних плямах від крові, є пошкодження тканини. **(Рис. 3)**

У грудні 1992 року В'ячеслав Чорновіл став головою НРУ, тому матеріали, представлені в паралельній до біографії вітрині, висвітлюють діяльність означеної громадсько-політичної організації. Серед представлених на виставці музейних предметів експонується печатка оргкомітету Установчого з'їзду НРУ (8–10 вересня 1989)³⁴; нарукавна пов'язка³⁵ з написом «Народний рух України» та мандат³⁶ делегата Установчого з'їзду НРУ за перебудову (вересень 1989), що належав українському політику та члену оргкомітету з проведення Першого

Рис. 3. Сорочка, в якій загинув В'ячеслав Чорновіл 25.03.1999 р.

³¹ Главацький М. В'ячеслав Чорновіл. – Київ, 2016. – С. 28.

³² Там само. – С. 44, 60.

³³ НМІУ. – Фонди. – Акт прийому № 4794 від 06.06.1999 р. – Інв. № Тд-100.

³⁴ НМІУ. – Фонди. – Колекційний опис № 526 «Національно-державне та духовне відродження України (на матеріалах Львівщини). Ч. II. Львівська обласна рада, Рада народних депутатів; облвиконком і його структури – УНО та УК – управління народної освіти, управління культури». – Інв. № Пч-208.

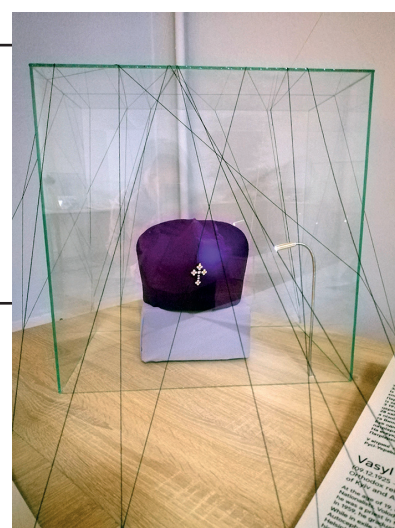
³⁵ Там само. – Інв. № Т-8611.

³⁶ Там само. – Інв. № РД-9707.

Рис. 5. Скуфія – повсякденний головний убір з облачення Патріарха Київського та всієї Русі-України Володимира (Романюка). 1980–1990-ті рр.

Рис. 4. Матеріали Народного руху України. м. Київ, УРСР. 1989 р.

з'їзду НРУ Михайлу Бойчишину; запрошення³⁷ Валерія Грищука про участь у роботі Установчого з'їзду НРУ за перебудову (8–10 вересня 1989), який проводили в клубі Політехнічного університету (Київ). Серед експонатів – вимпели³⁸ та значки³⁹ НРУ. (Рис. 4)

Друга історія присвячена Святійшому Патріарху Київському та всієї Русі-України Володимиру (в миру Василь Романюк). 1944-го був заарештований за зв'язки з ОУН-УПА та засуджений до 20 років ув'язнення (згодом термін зменшили до 10 років). Покарання відбував у Кустолівській сільськогосподарській колонії № 17 на Полтавщині. За те, що розповідав ув'язненим про свавілля, яке енкаведисти чинили над його родиною, а також спробу втечі з декількома старшими оунівцями з колонії отримав ще 10 років ув'язнення⁴⁰. Вдруге був заарештований у липні 1972-го та засуджений за статтю «Антирадянська агітація та пропаганда» до семи років таборів і трьох років заслання⁴¹. 1976 року Василь

Романюк відмовився від радянського громадянства та заявою до митрополита Мстислава (Скрипника) визнав себе членом УАПЦ. Із листопада 1979-го став членом УГГ. 1988 року разом із сином зміг виїхати до Канади⁴². Наприкінці 1989-го повернувся назад до УРСР дізнавшись, що частина парафій на Львівщині вийшла з підпорядкування російської православної церкви. 28 квітня 1990-го пострижений у чернецтво за ім'ям Володимир, а вже 21 жовтня 1993 року обраний Патріархом Київським і всієї Русі-України. На виставці експонується скуфія⁴³ Патріарха Володимира – повсякденний головний убір священнослужителів: пошита з тканини фіолетового кольору, зверху у формі хреста, складається із чотирьох пелюсткоподібних клинків. Скуфія прикрашена декоративним зображенням хреста. (Рис. 5)

До колекції музею означений предмет передав син Патріарха – Тарас Романюк, у липні 1995 року, уже після смерті батька. Цікавим є той факт, що

³⁷ НМІУ. – Фонди. – Колекційний опис № 477 «Суспільно-політичний рух на Україні в період перебування». – Інв. № ЛД-4991.

³⁸ Там само. – Інв. № Т-8504, Т-8505.

³⁹ Там само. – Інв. № МДМ-3460, МДМ-3464, МДМ-3466.

⁴⁰ Романюк Т. Патріарх Володимир, або Спогади... – С. 9.

⁴¹ Там само. – С. 29.

⁴² Там само. – С. 63.

⁴³ НМІУ. – Фонди. – Акт прийому № 4419 від 24.07.1995 р. – Інв. № Т-8742.

перша передача значного комплексу матеріалів Патріарха до НМІУ відбулася вранці 14 липня 1995-го, за декілька годин до його трагічної смерті. З Патріархом зустрічалася старша наукова співробітниця НМІУ Олена Черненко⁴⁴, він через неї передав музею особисті речі, сказавши: «Нехай буде для людей»⁴⁵. Експонатом, який ілюструє події, пов'язані з особою Патріарха Володимира, є Великий Ланцюг Справедливості та хрест від Ордена Костянтина Великого⁴⁶ – нагорода від Святійшого Євлогія Архієпископа Мілана й усієї Ломбардії Великого Магістра Святійшого Ордена Православного Костянтина Великого. (Рис. 6)

Означену нагороду до колекції музею передав син Патріарха – Тарас Романюк: нагорода складається із хреста з квіткоподібними кінцями, який вкрито емаллю синього кольору та прикріплено до корони (метал жовтого кольору) за допомогою гнучкого з'єднання; коро-

на кріпиться до єпископської тиари. Орден з'єднано зі стрічкою, забарвленою в жовтий і червоний кольори, за допомогою кільця та вушка.

У третій вітрині представлені матеріали Валерія Марченка – журналіста, правозахисника, перекладача, ученого-сходознавця. Закінчив філологічний факультет КНУ ім. Т. Шевченка, працював у редакції газети «Літературна Україна»⁴⁷. 25 червня 1973 року Валерія заарештували вперше. Йому інкримінували написання двох «наклепницьких» статей, а саме: «За параваном ідейності» й «Київський діалог», рукописи яких зберігаються в НМІУ, а також читання та розповсюдження праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація». Був засуджений до шести років таборів суворого режиму й двох років заслання⁴⁸. 1983-го його заарештували вдруге й засудили за спробу підірвати та ослабити суспільний лад радянської системи – зв'язок із закордоном, розповсюдження там власних праць і, найголовніше, передачу копії документа Міністерства освіти «Про посилення вивчення російської мови в школах УРСР», який Валерій Марченко називав «свіжень-

Рис. 6. Великий Ланцюг Справедливості та хрест від Ордена Костянтина Великого – відзнака Патріарха Київського і всієї Руси-України Володимира (Романюка). 1980-ті рр.

⁴⁴ Черненко О. Патріарх Київський і всієї Руси-України Володимир (В. Романюк): сторінки життя (за матеріалами НМІУ // До 100-річчя Національного музею історії України. З історії музею та його раритетів. Тематичний збірник наукових праць: матеріали науково-практичної конференції НМІУ за 1997 р. – Київ, 1998. – С. 126.

⁴⁵ Там само. – С. 126.

⁴⁶ НМІУ. – Фонди. – Акт прийому № 4419 від 24.07.1995 р. – Інв. № МДАЕ-1743.

⁴⁷ Матінка Ніна. Спогади про Ніну Михайлівну Марченко (Смужаницю) / Упоряд. Горбаль А., Пуряєва Н. – Київ, 2013. – С. 48.

⁴⁸ Рафальська Г. Життя і творчість Валерія Марченка (на матеріалах НМІУ) // Національний музей історії України. Тематичний збірник наукових праць. 20 років Незалежності України. – Київ, 2010. – С. 337–338.

ким валуєвським указом». Покарання відбував у таборі с. Кучино Чусовського району Пермської області⁴⁹. Помер 5 жовтня 1984 року⁵⁰. У НМІУ зберігається комплекс матеріалів, які в 1997–1998 роках до колекції музею передала матір діяча – Ніна Смужаниця (Марченко). Серед експонатів, представлених на виставці, є речі, які Валерій використовував під час 55-денного етапу до Пермського табору №389/36 у с. Кучино. Це кепі⁵¹ (як частина форми ув'язненого) типу «мазепинки» темно-сірого кольору, відвороти над козирком мають заокруглені краї та обрамлюють тулію, над центром козирка – перетинка, підкладка того самого кольору, що й основна тканина, і всередині по краю обшита смужкою клейонки чорного кольору, що розміщена лише над чолом; носова хустинка⁵² з тонкої бавовняної тканини жовтого відтінку із зеленими й чорними смужками по краю, обробленому тонким рубчиком за допомогою машинної строчки; синій вовняний шарф⁵³, який Валерію зв'язала його тітка Леся Марченко. (Рис. 7)

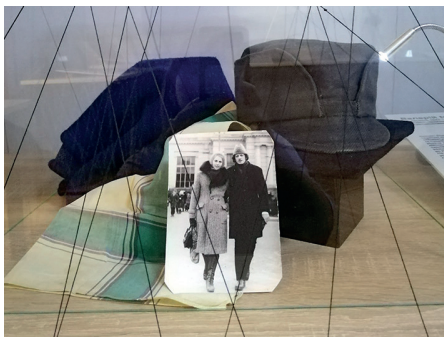

Рис. 7. Особисті матеріали Валерія Марченка. 1970–1980-ті рр.

Цей шарф Валерій потайки використовував для утеплення (мав хворобу нирок) під час уже згаданого 55-денного етапу. Серед експонатів (Рис. 8), які відображають події, пов'язані з Валерієм Марченком, є довідка⁵⁴ Міністерства охорони громадського порядку Казахської РСР, видана йому замість паспорта про те, що він перебував на засланні в Саралжинському радгоспі та звільнений по закінченню терміну, і повертається до місця проживання в Києві (08.07.1979–29.04.1981); лист⁵⁵ до матері, написаний під час перебування у в'язниці КДБ (Володимирська, 33, м. Київ, 28.03.1984) та накладна⁵⁶ № 380672 відправника «Аерофлоту» з Ленінграда до Києва на труну з тілом померлого Валерія Марченка (13.10.1984).

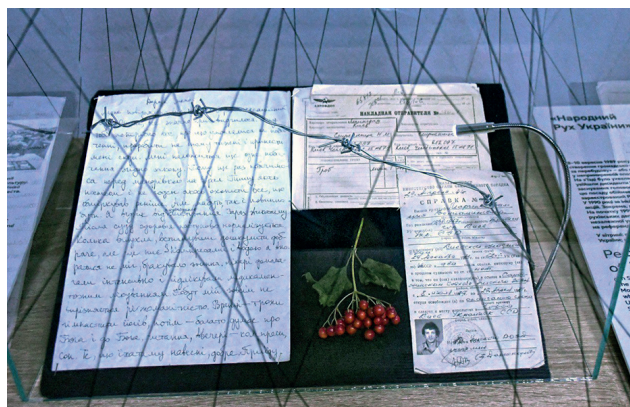

Рис. 8. Документи Валерія Марченка. 1970–1980-ті рр.

⁴⁹ Рафальська Г. Життя і творчість Валерія Марченка (на матеріалах НМІУ) // Національний музей історії України. Тематичний збірник наукових праць. 20 років Незалежності України. – Київ, 2010. – С. 343.

⁵⁰ Матінка Ніна. Спогади про Ніну Михайлівну Марченко... – С. 16, 24, 25.

⁵¹ НМІУ. – Фонди. – Акт прийому № 4694 від 22.07.1998 р. – Інв. № Т-9072.

⁵² Там само. – Інв. № Тд-83.

⁵³ Там само. – Інв. № Тд-82.

⁵⁴ Там само. – Інв. № РД-10786.

⁵⁵ Там само. – Інв. № РД-10796.

⁵⁶ Там само. – Інв. № РД-10803.

Наступну історію нашої виставки ілюструє намисто⁵⁷, яке 1968 року під час перебування в таборі для політичних в'язнів у с. Явас Мордовської АРСР виготовив український художник Опанас Заливаха в подарунок Ользі Горинь – громадській діячці, дисидентці. (Рис. 9)

Рятуючись від голоду 1933 року, родина Заливах із Харківської області переїхала на Далекий Схід, де минула юність художника. Під час практики (1957), яку Опанас проходив у м. Косові Станіславської області (нині Івано-Франківська) як студент Ленінградського інституту живопису, скульптури й архітектури ім. І. Рєпіна, він уперше із часів дитинства дізнався про українську культуру, історію, етнографію. 1961 року переїхав жити в Україну. По-знайомився з Аллою Горською, Віктором Зарецьким, В'ячеславом Чорноволом й іншими шістдесятниками. Потрапив у першу хвилю арештів та ув'язнень представників української інтелігенції, що відбулася 1965 року, та був засуджений до п'яти років позбавлення волі⁵⁸. 2003 року власниця намиста Ольга Горинь передала означений предмет до колекції НМІУ. Дерев'яне намисто виготовлено у вигляді барилець різного розміру. За спогадами Ольги Горинь, краса була у скриньці, а під нею лежали екслібриси авторства Опанаса Заливахи із портретами її друзів.

Діяч був активним учасником КТМ «Сучасник», що діяв у Києві з 1960 року. 1964-го відбулося святкування 150-річчя з дня народження Т. Шевченка. У межах відзначення цієї події учасники київського КТМ провели вечір пам'яті

Рис. 9. Намисто дерев'яне. Подарунок Ользі Горинь від Опанаса Заливахи.
Автор: Опанас Заливаха.
Виготовлено в таборі 385/11,
с. Явас, Мордовська АРСР. 1968 р.

Рис. 10. Запрошення Комісії з роботи серед творчої молоді Київського промислового обкому ЛКСМУ на вечір, присвячений 150-річчю від Дня народження Т. Шевченка.
Авторка: Алла Горська. м. Київ, УРСР.
12.03.1964 р.

Кобзаря. Було розроблено запрошення⁵⁹, авторкою якого стала українська художниця Алла Горська – учасниця «Сучасника». Це запрошення експонується на виставці (Рис. 10): бланк на одному аркуші паперу білого кольору,

⁵⁷ НМІУ. – Фонди. – Колекційний опис № 715 «Михайло та Ольга Горинь – активні учасники національно-демократичного руху в Україні в 50-х – 80-х роках ХХ ст.». – Інв. № Е-2934.

⁵⁸ Дзвонар. Збірка статей і спогадів про Опанаса Заливаха / Упоряд В. Овсієнко. – Харків, 2017. – С. 16.

⁵⁹ НМІУ. – Фонди. – Колекційний опис № 779 «Художник Галина Севрук – член Клубу творчої молоді "Сучасник", учасник національно-визвольного руху 1960–1970-х рр.». – Інв. № Л-7191.

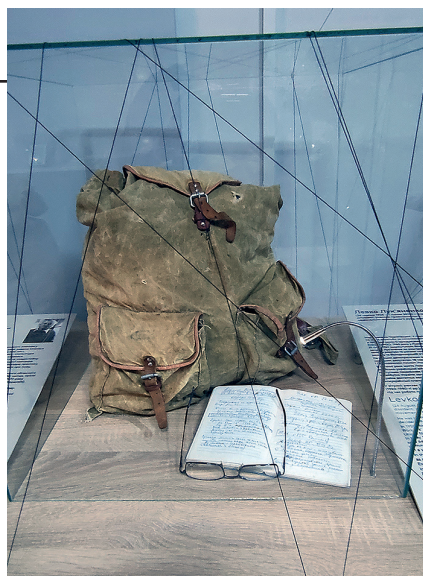
що складений учетверо; на титульному боці – число 150, забарвлене в червоний колір, під ним стилізоване зображення стрічки, на двох інших аркушах – рядки з віршів Т. Шевченка: «Караюся, мучуся... але не каюся / В сім'ї вольній новій». На внутрішньому боці аркушів – написи. На першому розвороті вказано інформацію про захід і час його проведення, на трьох інших – фрази з творів Кобзаря: «Зоре моя вечірняя / Розкуйтеся, братайтеся / Оксано».

Серед особистих комплексів матеріалів українських дисидентів, що зберігаються у фондівій колекції НМІУ, дуже цікавими є предмети, які стосуються життя та діяльності Левка Лук'яненка – українського політичного й громадського діяча, юриста, дипломата, співавтора тексту Акта проголошення незалежності України. Народився в селянській родині, пережив Голодомор 1932–1933 років. У шістнадцятирічному віці був рекрутований у лави Червоної армії. У травні 1961 року Львівський обласний суд засудив Левка Лук'яненка до розстрілу за звинуваченнями у виношуванні ідеї відриву УРСР від СРСР та підриву авторитету КПСС. За 72 доби вирок змінили на 15 років позбавлення волі в мордовських таборах⁶⁰. На виставці експонується брезентовий рюкзак⁶¹, з яким Левко відбував усі роки своїх покарань у таборах та який особисто передав до колекції музею в липні 1992 року. Вдруге був засуджений 1978-го до 10 років позбавлення волі та п'яти років заслання. Спочатку відбував покарання в таборі Сосновка в Мордовії,

пізніше – у с. Кучино Пермської області. Після проголошення незалежності України 1991 року був обраний Першим Повноважним Послом України в Канаді (з травня 1992). На виставці представлені окуляри⁶² й щоденник-нотатник⁶³, якими користувався Левко Лук'яненко. **(Рис. 11)**

Означені речі після смерті чоловіка передала до музею його вдова, Надія Лук'яненко. Експонатом, що характеризує події, пов'язані з діяльністю Левка Лук'яненка, є чернетка тексту Акта проголошення незалежності України (у експозиції представлено копію, оригінал нині в евакуації), яку діяч написав разом з народним депутатом СРСР Леон-

Рис. 11. Рюкзак, окуляри й щоденник-нотатник, які належали Левку Лук'яненку. 1960–1990-ті рр.

⁶⁰ Лук'яненко Л. Вірую в Бога і в Україну. – Київ, 1991. – С. 21.

⁶¹ НМІУ. – Фонди. – Колекційний опис № 528. – Т. 1. «Організація опору тоталітарній системі на Україні новою генерацією – дисидентами. Активні учасники національно-демократичного руху 60-90-х років – Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, Михайло Горинь, Ольга Горинь». – Інв. № Т-8633.

⁶² НМІУ. – Фонди. – Колекційний опис № 528/1а «Лук'яненко Левко Григорович – відомий правозахисник, багаторічний політв'язень ГУЛАГу, народний депутат України XII і XIII скликань, Перший Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді, почесний доктор права Альбертського університету (Едмонтон, Канада). – Інв. № Р-1376.

⁶³ Там само. – Інв. № РД-13181.

тім Сандуляком. Також текст чернетки містить правки, які вніс народний депутат СРСР Дмитро Павличко⁶⁴. (Рис. 12)

Поруч експонується жовто-блакитний прапор України, що його підняли під час мітингу «Час єднання, а не розбрату», який організували й провели члени НРУ за перебудову 25.02.1990 року в м. Києві⁶⁵.

На виставці вперше до огляду представили унікальні вишивки-мініатюри (Рис. 13) Ірини Сенік – поетеси, медсестри, членкині ОУН й УГГ. У тринадцятирічному віці Ірина належала до юнацтва ОУН, за три роки вже працювала у крайовому відділі пропаганди ОУН.

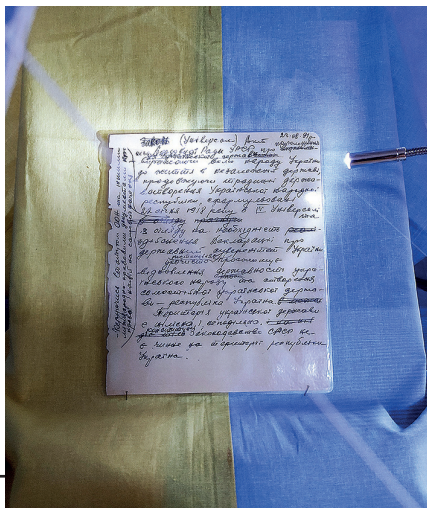

Рис. 12. Чернетка тексту Акта проголошення незалежності України. 23.08.1991 р. Автори: Левко Лук'яненко, Леонтій Сандуляк (копія); жовто-блакитний прапор України, який підняли на мітингу «Час єднання, а не розбрату» 25.02.1990 р. в м. Києві

Рис. 13. Вишивки-мініатюри. Авторка: Ірина Сенік. м. Борислав, Львівська область, УРСР. 1980-ті рр.

Закінчила факультет англійської філології Львівського університету. 1945 року була вперше заарештована як учасниця національно-визвольного руху. За звинуваченнями у зраді «батьківщини» її засудили на 10 років, на п'ять років позбавили прав. Ірина мала відбувати довічне заслання, яке згодом замінили заборону на проживання у Львові. Тому, відбувши ув'язнення, діячка оселилася на Івано-Франківщині⁶⁶. Вдруге її заарештували в листопаді 1972 року за звинуваченнями у проведенні «антирадянської агітації та пропаганди» й засудили на шість років таборів суворого режиму та п'ять років заслання. Перебуваючи в ув'язненні, працювала на кухні. Щоб якось полегшити нестерпне життя політв'язних жінок, Ірина навчала їх вишивати – так само, як свого часу, ще за першого ув'язнення, вчили її. Замість голки –

⁶⁴ Історія головного документа Незалежності [Електронний ресурс]: Район. Історія. – Режим доступу: <https://history.rayon.in.ua/blogs/627618-istoriya-golovnogo-dokumentu-nezalezhnosti> (дата звернення: 20.12.2023).

⁶⁵ НМІУ. – Фонди. – Колекційний опис № 484 «Роль громадських організацій України в оздоровленні екологічної ситуації та морально-психологічного стану суспільства. Діяльність громадських організацій "Зелений світ", "Діти Чорнобиля". Народний рух України за перебудову (продовження колекції). Жовтень–грудень 1989 р. – березень 1990 р.». – Інв. № 8565.

⁶⁶ Лодзинська О. Ув'язнені чорнобривці. – Київ, 2020. – С. 41.

риб'яча кістка, замість тканини – клаптик від сорочки. Нитки висмикували з хусток. Так вишивання стало важливою частиною її життя. Ірина Сенік провела в неволі 34 роки. Вишиті мініатюри «І Дніпр укрили байдаки»⁶⁷, «Як умру, то поховайте...»⁶⁸, «Іван-підкова»⁶⁹, «Думи мої, думи»⁷⁰ «175» з портретом Т. Г. Шевченка⁷¹, «Реве та стогне Дніпр широкий» з портретом Т. Г. Шевченка⁷², «Заступила чорна хмара та білу хмару»⁷³, які представлені на виставці, майстриня передала до колекції НМІУ 1998 року, надіславши поштою.

Із 1979-го Ірина Сенік стала членкинею УГГ. На виставці експонується документ Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод – Меморандум № 1⁷⁴ під назвою «Вплив Європейської Наради на розвиток правосвідомості на Україні» (листопад–грудень 1976). Означений експонат до колекції музею передав 1997 року Микола Руденко – перший Голова УГГ. (Рис. 14)

Наступну історію нашої виставки представляють керамічні плакети із серії «Козацтво України»: «Козак Мамай»⁷⁵, «Гонта в Умані»⁷⁶, а також рисунок «Земля і смерть»⁷⁷ видатної керамістки-монументалістки, графікеси, скульпторки, художниці Галини Севрук. (Рис. 15)

Рис. 14. Меморандум № 1 Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод. Листопад–грудень 1976 р.

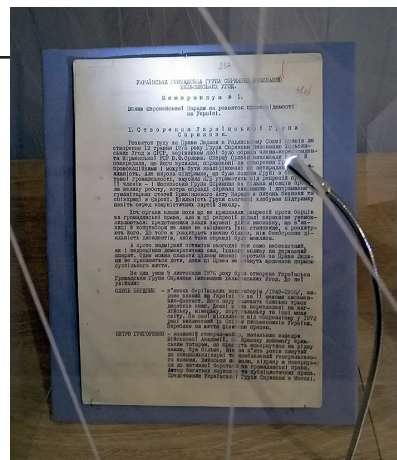

Рис. 15. Рисунок «Земля і смерть» (1966); керамічні плакети «Гонта в Умані» (1985) і «Козак Мамай» (1990) із серії «Козацтво України». Авторка: Галина Севрук

⁶⁷ НМІУ. – Фонди. – Колекційний опис № 891 «Комплекс документально-речових матеріалів Ірини Сенік». – Інв. № Т-9936.

⁶⁸ Там само. – Інв. № Т-9937.

⁶⁹ Там само. – Інв. № Т-9938.

⁷⁰ Там само. – Інв. № Т-9939.

⁷¹ Там само. – Інв. № Т-9940.

⁷² Там само. – Інв. № Т-9941.

⁷³ Там само. – Інв. № Т-9942.

⁷⁴ НМІУ. – Фонди. – Колекційний опис № 608 «Микола Данилович Руденко – член-засновник та перший Голова Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських Угод (1975 р.), поет, прозаїк, публіцист». – Інв. № РД-10728.

⁷⁵ НМІУ. – Фонди. – Колекційний опис № 779 «Художник Галина Севрук – член Клубу творчої молоді “Сучасник”, учасник національно-визвольного руху 1960–1970-х рр.». – Інв. № К-2823.

⁷⁶ Там само. – Інв. № К-2825.

⁷⁷ Там само. – Інв. № ГрЛ-4804.

Означені предмети передала до колекції музею 1999 року сама Галина Севрук після експонування на персональній виставці мисткині у стінах НМІУ (1992–1998).

1968 року представники української інтелігенції написали листа, адресованого Леоніду Брежнєву, Олексію Косигіну й Миколі Підгорному. Цей документ увійшов у історію як «Лист-протест 139-ти» – звернення діячів науки, культури й мистецтва до вищого керівництва СРСР із протестом проти арештів представників української інтелігенції та незаконних судових процесів, що відбувалися в УРСР. Однією з підписанток цього листа була Галина Севрук. На виставці експонується лист-пояснення⁷⁸ до КДБ УРСР про причини підписання нею «Листа-протесту 139-ти». (Рис. 16)

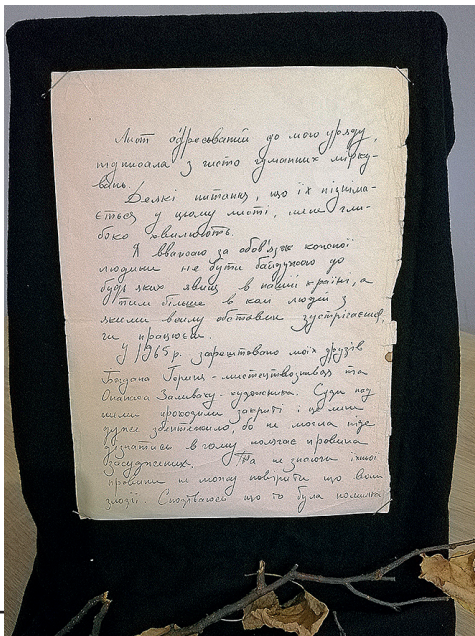

Рис. 16. Лист-пояснення Галини Севрук до КДБ УРСР про причини підписання нею «Листа-протесту 139-ти». м. Київ. 10.11.1968 р.

У наступній вітрині представлені матеріали одного з лідерів правозахисного й національно-визвольного руху 1960–1990-х років – Михайла Гориня. На виставці експонуються матеріали, відкомплектовані в січні 2003 року. Це, зокрема, записна книжка⁷⁹, обкладинку якої вишила Ольга Горинь до 60-річчя з дня народження чоловіка, та ручка в комплекті (1990, м. Львів, УРСР). Поруч розміщено дві закладки для книжок⁸⁰, які в подарунок Михайлу Гориню вишила Стефанія Шабатура. (Рис. 17)

Ці закладки вона виготовила 1978 року, відбуваючи покарання за «антирадянську агітацію і пропаганду» в с. Баришево Мордовської АРСР. Вишиті у вигляді стрічки. Одна із закладок виготовлена з тканини синього кольору, однобічна, на лицьовому боці

Рис. 17. Особисті матеріали Михайла Гориня. 1970–1990-ті рр.

⁷⁸ Там само. – Інв. № РД-12299.

⁷⁹ НМІУ. – Фонди. – Колекційний опис № 715 «Михайло та Ольга Горинь – активні учасники національно-демократичного руху в Україні в 50-х – 80-х роках ХХ ст.». – Інв. № Р-1106.

⁸⁰ Там само. – Інв. № Т-9287, Т-9288.

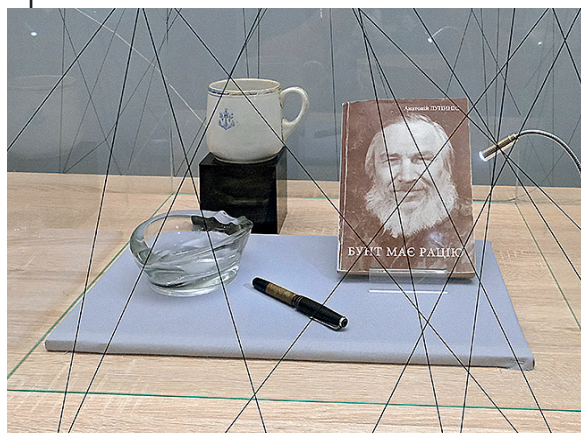
Рис. 18. *Навершя древка «Тризуб» від прапора (1990) та фото учасників акції «Українська хвиля» («Ланцюг Єднання») на проспекті Перемоги (нині Берестейський проспект) в м. Києві. 21.01.1990 р.*

вишивка у вигляді ромбів і розеток блакитного, коричневого й білого кольорів, по краю тканини закріплено блакитну мотузочку та блакитно-коричневу китицю. Друга закладка вишита на тасьмі зелено-коричнево-сірого забарвлення, двобічна, орнамент геометричний, на кінцях закріплені китиці.

Михайло Горинь був одним зі співорганізаторів КТМ «Пролісок», що створили у Львові 1963 року, а також організатором акцій об'єднання української нації, а саме «Української хвилі» («Ланцюга Єднання») між Києвом і Львовом 21 січня 1990-го. На виставці експонується навершя древка «Тризуб»⁸¹ від прапора, яке виготовлено з латуні та передано до музею того ж таки 21 січня 1990 року після проведення акції на площі Б. Хмельницького (нині Софійська площа) в м. Києві, та фото⁸² учасників

Рис. 19. *Особисті матеріали Анатолія Лупиноса. 1960–1970-ті рр.*

«Ланцюга єднання» на проспекті Перемоги (нині Берестейський) в м. Києві. (Рис. 18)

На виставці представлено особисті матеріали українського політичного та громадського діяча, поета, політв'язня, члена УНА-УНСО Анатолія Лупиноса, який 23 роки свого життя провів у в'язницях і психлікарнях. Саме за його ініціативою було створено Українську національну асамблею, яка пізніше була реорганізована в УНА-УНСО. На виставці експонуються скляна попільниця⁸³, чашка (Дульовський порцеляновий завод, 1947–1948)⁸⁴ та чорнильна ручка, виготовлена з ебоніту (завод «Авторучка», м. Харків, УРСР, 1960-ті)⁸⁵, якими користувався Анатолій Лупиніс. Означені речі до музею в березні 2019 року передав кінорежисер Олександр Муратов (Рис. 19), який був другом Анатолія Лупиноса.

У серпні 1991 року мало відбутися підписання нового Союзного договору, який замінив би договір 1922-го про ут-

⁸¹ НМІУ. – Фонди. – Колекційний опис № 484 «Роль громадських організацій...». – Інв. № Мт-2458.

⁸² Там само. – Інв. № Ф-21758.

⁸³ НМІУ. – Фонди. – Акт прийому № 8729 від 24.04.2019 р. – Інв. № К-3181.

⁸⁴ Там само. – Інв. № Кд-1089.

⁸⁵ Там само. – Інв. № Р-1878.

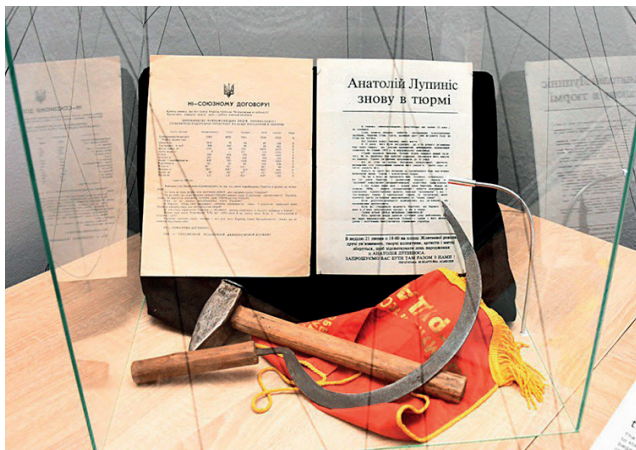

Рис. 20. Листівки «Ні – Союзному договору» та «Анатолій Лупиніс знову в тюрмі». 1991 р. УРСР

Рис. 21. Значок із зображенням жовто-блакитного прапорця. Належав Олесю Шевченку. 1987 р. УССР

ворення СРСР. Анатолій Лупиніс виступав проти його підписання. У вітрині, що ілюструє події, пов'язані з героєм нашої виставки, експонуються листівки «Ні – Союзному договору»⁸⁶ та «Анатолій Лупиніс знову в тюрмі»⁸⁷, які надрукували Тернопільська крайова рада НРУ й Українська Національна асамблея та які поширювалися після арешту Анатолія Лупиноса через його участь у страйках проти підписання нового Союзного договору. **(Рис. 20)**

Ще один цікавий експонат, представлений на нашій виставці, – саморобний значок у вигляді прапорця⁸⁸, забарвлений в синій і жовтий кольори **(Рис. 21)** та виготовлений з поєднаних металевих і пластмасових елементів.

Цей значок український політичний діяч, дисидент Олесь Шевченко прикріплював до одягу під час різноманітних демонстрацій, що їх відвідував наприкінці 1980х років. 1987-го було створено Український культурологічний клуб – першу незалежну громадську організацію в радянській Україні. Його членами були колишні політв'язні, які, демонструючи свої політичні погляди, виготовляли саморобні прапорці, один з яких і належав Олесю Шевченку. 1990 року було створено Українську республіканську партію. Олесь Шевченко став членом проводу партії та головою Київської організації⁸⁹. В експозиції виставки представлено документ УРП (програма й статут)⁹⁰ з дарчим підписом Левка Лук'яненка, який був першим головою цієї партії. **(Рис. 22)**

Остання вітрина біографічних історій розповідає про життєвий шлях видатно-

⁸⁶ НМІУ. – Фонди. – Колекційний опис № 510 «Активізація суспільно-політичного життя на Україні під впливом створення нових політичних партій та рухів (НРУ та УРП)». – Інв. № Л-5299.

⁸⁷ НМІУ. – Фонди. – Акт прийому № 8713 від 03.04.2019 р. – Інв. № Л-7951.

⁸⁸ НМІУ. – Фонди. – Акт прийому № 8202 від 23.09.2015 р. – Інв. № МДМ-5907.

⁸⁹ Шевченко Олесь Євгенович [Електронний ресурс]: Дисидентський рух. Віртуальний музей. – Режим доступу: <https://museum.khpg.org/1184522126> (дата звернення: 12.02.2024).

⁹⁰ НМІУ. – Фонди. – Колекційний опис «Активізація суспільно-політичного життя на Україні під впливом створення нових політичних партій та рухів (НРУ та УРП)». – Інв. № Л-5304.

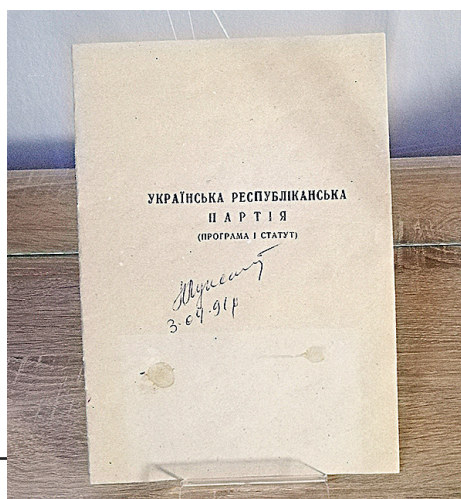

Рис. 22. Програма Української республіканської партії з автографом Левка Лук'яненка. м. Київ, 1991 р.

го поета, перекладача, правозахисника Василя Стуса, який народився на Вінничині, але якому випало жити на Донбасі. Закінчив історико-філологічний факультет Сталінського інституту, був аспірантом Інституту літератури в Києві. Після подій 4 вересня 1965 року (відкритий виступ у кінотеатрі «Україна» проти арештів представників української інтелігенції) В. Стуса виключили з аспірантури. Уперше засуджений 1972 року. Покарання відбував у мордовських таборах. Вдруге заарештований у травні 1980-го, потрапивши, за словами Василя Овсієнка, до «олімпійського набору»⁹¹. Саме перед Олімпіадою-80, деякі змагання якої мали відбуватися в Києві, заарештували й засудили «інакодумців», зокрема й Василя Стуса. Помер у ніч із 3 на 4 вересня 1985 року в таборі в с. Кучино Пермської області⁹². На вистав-

Рис. 23. Куртка Василя Стуса – подарунок Євгену Сверстюку. 1979 р.

ці вперше експонується унікальний предмет – куртка⁹³, що належала Василю Стусу. Її він подарував Євгену Сверстюку, надіславши в 1979 році зі свого колимського заслання в Бурятію, де відбував заслання його приятель. **(Рис. 23)**

За словами Євгена Сверстюка, куртка прослужила йому 10 років, а в жовтні 1993 року він передав її до колекції НМІУ. 30 років вона зберігалася у фондовій колекції, а в серпні 2023 року була вперше проекспонована на означеній виставці. Куртка виготовлена із синтетичної тканини синього кольору, містить сліди використання, на рукаві є слід від зшивання тканини. Поряд розміщено фото, на якому зображені Василь Стус і Євген Сверстюк⁹⁴ (Київ, 1966 р.)

Експонат, що ілюструє події, пов'язані з Василем Стусом, – це жалобна стрічка⁹⁵ з процесії перепоховання пра-

⁹¹ Овсієнко В. Світло людей. Мемуари та публіцистика. – Вид. 2-ге., перероб. і допов. – Київ, 2018. – С. 54.

⁹² Там само. – С. 96.

⁹³ НМІУ. – Фонди. – Колекційний опис № 556 «Євген Олександрович Сверстюк – учасник національно-визвольного руху 60-х – 90-х років». – Інв. № Т-8676.

⁹⁴ Там само. – Інв. № ФД-4711.

⁹⁵ НМІУ. – Фонди. – Колекційний опис № 552 «Комплекс матеріалів Борідько Наталії Вікторівни – активістки Народного руху України». – Інв. № Т-8675.

ху Василя Стуса, Юрія Литвина та Олекси Тихого, яка відбулася 19 листопада 1989 року в Києві. За словами Наталії Борідько, цією стрічкою було перев'язано букет квітів. У липні 1993 року пані Наталя передала означений предмет до колекції музею. **(Рис. 24)**

Стрічка складається з двох смуг тканини синього й жовтого кольорів, зшитих між собою машинною строчкою білого кольору, по центру вона перев'язана чорною капроною стрічкою, складеною у вигляді троянди.

24 серпня 1991 року Верховна Рада УРСР більшістю голосів ухвалила Акт проголошення незалежності України. Відбулася подія, про яку мріяли десятки

поколінь українського народу впродовж багатьох століть. Здійснилося те, за що свого часу боролися шістдесятники й дисиденти. Україна стала незалежною. Радянський союз зазнав краху. Проте росія, яка стала правонаступницею СРСР, не здатна відмовитися від своїх імперських амбіцій. Розпочавши 2014 року війну проти українського народу, вона знову зазіхає на наші території та самостійність. Кожна епоха дарує нових героїв. Такими героями для нас є воїни Сил оборони України, які нині, як свого часу шістдесятники й дисиденти, ціною власного життя виборюють право називати себе українцями. Боротьба за незалежність триває.

Рис. 24. Фото учасників похоронної процесії та жалобна стрічка від букету квітів з перепоховання праху В. Стуса, Ю. Литвина, О. Тихого. м. Київ, УРСР. 19.11.1989 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Боліцок М. Дисидентська публіцистика 60-х (на матеріалах творчості Валерія Марченка): дипломна робота / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 1996. – 53 с.

Главацький М. В'ячеслав Чорновіл. – Київ, 2016. – 144 с.

Горинь Б. Не тільки про себе. Документальний роман-колаж у 3 кн. – Кн. 1: 1955–1965. – Київ, 2006. – 352 с.; іл.

Горинь Б. Не тільки про себе. Документальний роман-колаж у 3 кн. – Кн. 2: 1965–1985. – Київ, 2006. – 648 с.; іл.

Горинь Б. Не тільки про себе. Документальний роман-колаж у 3 кн. – Кн. 3: 1985–1990. – Київ, 2010. – 920 с.

Горинь М. Запалити свічу / Упоряд. Овсієнко В. – Харків, 2009. – 328 с.; фотоіл.

Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл: журналіст, борець, державотворець. – Тернопіль, 2013. – 386 с.

Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика. – Тернопіль, 2011. – 223 с.

Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл: той, що тіло рве до бою. – Харків, 2016. – 496 с.; іл.

Дзвонар. Збірка статей і спогадів про Опанаса Заливаху / Упоряд. В. Овсієнко. – Харків, 2017. – 240 с.; фотоіл.

Дисиденти. Антологія текстів / За ред. О. Сінченка. – Київ, 2018. – 656 с.

Дисиденти / Уклад. і передмова В. Кіпіані. – Харків, 2021. – 352 с.

Дзюба І. Не окремо взяте життя. – Київ, 2013. – 760 с.

Дорошенко О. Василь Стус. – Харків, 2021. – 121 с.; іл.

Історія головного документу Незалежності [Електронний ресурс]: Район. Історія. – Режим доступу: <https://history.rayon.in.ua/blogs/627618-istoriya-golovnogo-dokumentu-nezalezhnosti> (дата звернення: 20.12.2023).

Кириченко С. Птах піднебесний. Спогади про Василя Стуса. – Київ, 2016. – 160 с.

Коцюбинська М. Вітер з України і наші екзистенційні зусилля. – Київ, 2005. – 30 с.

Лодзинська О. Ув'язнені чорнобровці. – Київ, 2020. – 240 с.

Лук'яненко Л. Вірую в Бога і в Україну. – Київ, 1991. – 319 с.

Лук'яненко Л. Не дам загинути Україні! – Київ, 1994. – 512 с.; іл.

Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертника. – Вид. 2-ге, допов. – Київ, 2006. – 136 с.

Лупиніс А. Ґуру вільних радикалів. – Вид. 2-ге. – Київ, 2022. – 208 с.

Марченко В. Листи до матері з неволі / Упоряд. Н. Смужаниця (Марченко). – Київ, 1994. – 500 с.

Матінка Ніна. Спогади про Ніну Михайлівну Марченко (Смужаницю) / Упоряд. Горбаль А., Пуряєва Н. – Київ, 2013. – 240 с.

Мисюга Б. Галина Севрук. Альбом-монографія. – Львів–Київ, 2011. – 240 с.; іл.

Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Монографія. – Вид. 4-те. – Київ, 2023. – 416 с.

НМІУ. – Фонди. – Акт прийому № 4419 від 24.07.1995 р. – Інв. № Т-8742, МДАЕ-1743.

НМІУ. – Фонди. – Акт прийому № 4694 від 22.07.1998 р. – Інв. № Т-9072, Тд-82, Тд-83, РД-10786, РД-10796, РД-10803.

НМІУ. – Фонди. – Акт прийому № 4794 від 06.06.1999 р. – Інв. № Тд-100.

НМІУ. – Фонди. – Акт прийому № 8202 від 23.09.2015 р. – Інв. № МДМ-5907.

- НМІУ.** – Фонди. – Акт прийому № 8713 від 03.04.2019 р. – Інв. № Л-7951.
- НМІУ.** – Фонди. – Акт прийому № 8729 від 24.04.2019 р. – Інв. № К-3181, Кд-1089, Р-1878.
- НМІУ.** – Фонди. – Колекційний опис № 477 «Суспільно-політичний рух на Україні в період перебудови». – Інв. № Т-8504, Т-8505, МДМ-3460, МДМ-3464, МДМ-3466, ЛД-4991.
- НМІУ.** – Фонди. – Колекційний опис № 484 «Роль громадських організацій України в оздоровленні екологічної ситуації та морально-психологічного стану суспільства. Діяльність громадських організацій "Зелений світ", "Діти Чорнобиля". Народний рух України за перебудову (продовження колекції). Жовтень–грудень 1989 р. – березень 1990 р.». – Інв. № Мт-2458, Ф-21758, Т-8565.
- НМІУ.** – Фонди. – Колекційний опис № 510 «Активізація суспільно-політичного життя на Україні під впливом створення нових політичних партій та рухів (НРУ та УРП)». – Інв. № Л-5299, Л-5304.
- НМІУ.** – Фонди. – Колекційний опис № 526 «Національно-державне та духовне відродження України (на матеріалах Львівщини). Ч. II. Львівська обласна рада, Рада народних депутатів; облвиконком і його структури – УНО та УК – управління народної освіти, управління культури». – Інв. № Пч-208, Т-8611, РД-9707.
- НМІУ.** – Фонди. – Колекційний опис № 528. – Т. 1. «Організація опору тоталітарній системі на Україні новою генерацією – дисидентами. Активні учасники національно-демократичного руху 60–90-х років – Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, Михайло Горинь, Ольга Горинь». – Інв. № Т-8633.
- НМІУ.** – Фонди. – Колекційний опис № 528/1а «Лук'яненко Левко Григорович – відомий правозахисник, багаторічний політ'язень ГУЛАГу, народний депутат України XII і XIII скликань, Перший Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді, почесний доктор права Альбертського університету (Едмонтон, Канада)». – Інв. № Р-1376, РД-13181.
- НМІУ.** – Фонди. – Колекційний опис № 552 «Комплекс матеріалів Борідько Наталії Вікторівни – активістки Народного руху України». – Інв. № Т-8675.
- НМІУ.** – Фонди. – Колекційний опис № 556 «Євген Олександрович Сверстюк – учасник національно-визвольного руху 60-х – 90-х років». – Інв. № Т-8676, ФД-4711.
- НМІУ.** – Фонди. – Колекційний опис № 608 «Микола Данилович Руденко – член-засновник та перший Голова Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських Угод (1975 р.), поет, прозаїк, публіцист». – Інв. № РД-10728.
- НМІУ.** – Фонди. – Колекційний опис № 715 «Михайло та Ольга Горинь – активні учасники національно-демократичного руху в Україні в 50-х – 80-х роках ХХ ст.». – Інв. № Е-2934, Р-1106, Т-9287, Т-9288.
- НМІУ.** – Фонди. – Колекційний опис № 779 «Художник Галина Севрук – член Клубу творчої молоді "Сучасник", учасник національно-визвольного руху 1960–1970-х рр.». – Інв. № К-2823, К-2825, ГрЛ-4804, Л-7191, РД-12299.
- НМІУ.** – Фонди. – Колекційний опис № 891 «Комплекс документально-речових матеріалів Ірини Сенік». – Інв. № Т-9936, Т-9937, Т-9938, Т-9939, Т-9940, Т-9941, Т-9942.
- Овсієнко В.** Світло людей. Мемуари та публіцистика. У 2 кн. – Кн. 1. – Вид. 2-ге, доп. – Харків, 2007. – 352 с.; фотоіл.
- Овсієнко В.** Світло людей. Мемуари та публіцистика. У 2 кн. – Кн. 2. – Вид. 2-ге, доп. – Харків, 2007. – 352 с.; фотоіл. (додат. наклад 2007 р. з виправленням).
- Огнева Л.** Зеківський генерал. – Донецьк, 2009. – 20 с.; іл.
- Огнева Л.** Кассандри за колючим дротом. – Вид. 2-ге, допов. – Київ, 2021. – 106 с.
- Огнева Л.** Орач – Стус. Донецьк, 2011. – 32 с.
- Плахотнюк М.** Коловорот. Статті, спогади, документи. – Київ, 2012. – 510 с.
- Просвітлої дороги свічка чорна.** Перша частина (кінотрилогія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=VYx3gX6r5cA> (дата звернення: 30.12.2023).
- Пуля І., Лук'янов О.** Документально-речові матеріали виставки «Левко Лук'яненко. З вірою в незалежність» у Національному музеї історії України // Науковий вісник НМІУ. Збірник наукових праць. – Вип. 6. – Київ, 2020. – 633 с.

Рафальська Г. Життя і творчість Валерія Марченка (на матеріалах НМІУ) // Національний музей історії України. Тематичний збірник наукових праць. 20 років Незалежності України. – Київ, 2010. – 352 с.

Романюк Т. Патріарх Володимир або спогади про батька: документальний нарис. – Київ, 2000. – 144 с.

Сверстюк Є. Блудні сини України. Збірка есеїв, літературно-критичних статей і виступів. – Київ, 1993. – 256 с.

Сеник І. Метелики спогадів. Спогади і взори до вишивання. – Львів, 2003. – 288 с.; іл.

Стус В. Листи до сина. – Івано-Франківськ, 2001. – 192 с.

Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. – Київ, 2005. – 368 с.; іл.

Таємна доповідь Микити Хрущова. Минає 50 років від XX з'їзду КПРС [Електронний ресурс]: Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/940177.html> (дата звернення: 26.11.2023).

Черненко О. Патріарх Київський і всієї Руси-України Володимир (В. Романюк): сторінки життя (за матеріалами НМІУ) // До 100-річчя Національного музею історії України. З історії музею та його раритетів. Тематичний збірник наукових праць: матеріали науково-практичної конференції НМІУ за 1997 р. – Київ, 1998. – 142 с.

Чорновіл В. Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»). Збірка матеріалів. – Репр. відт. видання 1968 р. – Львів, 1991. – 336 с. – Вихідні дані оригіналу: Вид. 4-те, допов. і випр. – Перша українська друкарня у Франції, 1968.

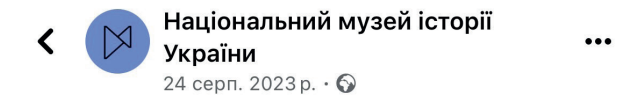
Шевченко Олександр Євгенович [Електронний ресурс]: Дисидентський рух. Віртуальний музей. – Режим доступу: <https://museum.khpg.org/1184522126> (дата звернення: 12.02.2024).

Шістдесятники (шістдесятництво) [Електронний ресурс]: Дисидентський рух України. Віртуальний музей. – Режим доступу: <http://museum.khpg.org/1162803362> (дата звернення: 30.12.2023).

Шовкошитний В. Герої народжуються на могилах героїв. – Київ, 2012. – 48 с.

Додатки

Скриншоти зі сторінки соціальної мережі «Фейсбук» Національного музею історії України. Відкриття виставки «Боротьба за незалежність. Творці. Епізоди». Цитування виступів запрошених. 24.08.2023 р.

Валентина Чорновіл, сестра В'ячеслава Чорновола: «Нині ми говоримо про пам'ять, про те, щоб не забувати людей, які здобували незалежність. Але поступово це забувається. Велика подяка музею, людям, які згадують В'ячеслава Чорновола та інших... Проте є надія на наше майбутнє, на те, що ми переможемо та відновимо Україну. Треба пам'ятати нашу історію. Треба пам'ятати людей, які здобували незалежність. Це найбільше свято, яке у нас є. Без пам'яті народу не існує».

За словами генерального директора Національного музею історії України Федора Андросюка, День незалежності це завжди певний виклик для музею. Адже це не просто щороку робити нову виставку, присвячену одній події. Цього року фокус – на шістдесятниках. Йдеться про дуже важливий період, коли були сформовані нагальні проблеми, з якими ми живемо й сьогодні: питання мови, незалежності, свободи, самовизначення.

На думку Ростислава Карандєєва, в. о. міністра культури та інформаційної політики України, небайдужість кожного з нас дає можливість підіймати історичні пласти, важливі для нашого сьогодення й майбутнього. Важливі для того, щоб наступні покоління знали, в якій країні ми живемо і чому її варто любити.

Олесь Шевченко, єдиний нині живий герой виставки: «Шістдесятники – ті, чия молодість припала на 1960-і, чие дитинство, школа починалися зі сталінської епохи... Під час відлиги ці люди прийшли вчитися до університету чи інституту. Вони побачили, що нас обманювали... Вони вирішили говорити тільки правду і відстоювати цю правду...»

Згодом почали закручувати гайки, карати кожного українця, який усвідомлював, що він українець, який хотів відстоювати права на рідну культуру та мову. Кожного такого вважали «українським буржуазним націоналістом» і ставили на облік у КДБ. У середині 1960-х, у 1972 році відбувалися масові арешти шістдесятників, української інтелігенції. Вони думали, що зупинять рух опору в Україні. Але це було неможливо.

Багато поколінь українців зберігали в собі прагнення до свободи та відновлення своєї державності. Це прагнення було пронесено аж до початку 1990-х років і реалізовано представниками українського народу. Ми зробили те, що житиме у віках. 24 серпня 1991 року нація нарешті досягнула того, чого прагнула багато років».